

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
на. А. С. Пушкина

БАЙЫРЛАЛДАР-БИЛЕ, ӨННҮКТЕР!

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

Солун 1925
чылдын
август 31-де
үнүп эгелээн

ШЫН

Кызылдың 80 чылын,
Республика хүнүн
болгаш «Наадым - 94»-ту
1994 чылдың август 13-тен
15-ке чедир бүгү Тыва
байырлар.

№ 124 (15344)

1994 чылдын август 13, суббота

Ат салгап шагы 24.30 ± Садар өртээ 150 рубль.

Республика хүнү-биле, Кызыл хоорайның үндезилеттингенинден бээр 80 чылы болгаш Наадым-биле холбаштыр Тыва Республиканың чонунга

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Эргим чангыс чер-чурттуларым! Хүндүлүг хамаатылар!

Республика Хүнү, бистин найысылалчыс Кызыл хоорайның үндезилеттингенинден бээр 80 чылы, Наадым: мындыг үш байырларлар августун бо хүннеринде капсырлажып турар-дыр. Ол байырларларны кайызы-даа бистин чонувуска, кижжи бурзунге эргим үнедиг. Ол байырларларчыс бо чылын онзагай болуп турар.

Россиянын составына Тыванын каттыжып киргенинден бээр 50 чылынын бүдүүзүндө бо байырларларны демдегеп турар-дыр бис. Россияга Тыванын каттыжканынын 50 чылынын болгаш Республика Хүнүнүн аразында дорт харылзаа бар. Ол байырлар бистин төөгүвүс-биле холбашкан. Бүгү Россияда ышкаш, бистин республикачыс амгы үеде бодунуң чаа күрүнезин тургузуп, Федерацияны тургузарына идеккейлиг киржип турар. Республика Хүнүн эртен чылын демдегелден бээр үе-чаданын дургузунда чурттуң, делегейин, бистин шуптувустун салым-чолунга улуг укур-дузалыг болушкуннарнын херечизи, киржикчилери болган бис.

Россиянын болгаш Тыва Республиканын чаа Конституциялары күштүк болуп эгелээн, оларны бүгү чонунг референдумнарына хүдээп алган. Эрге-чагырганын чаа органнары — Дээди Хурал, чер-чериниң чагыргалары сонгукчуларнын күзел-соруу-биле тургузуган. Бүгү-ниити чөпшээр-

жилге дугайында Керээге ат салдынган. «Тыва Республиканын девискээрлерин Кыдыкы Сонгу чүктүн районнарына болгаш оларга деннээн черлерге хамаарыштыр дугайында» Президент Б. Н. Ельцинниң Чарлыын болгаш Тывага ооң кээп чораанын бистин республиканың чону улуг өөрүшкү-биле уткаан. Россия күрүнезиниң баштыны бистин республикага бир-ле дугаарында кээп чорааны ол.

Бо бүгү болушкуннар — бистер чангыс черде таптаашкында эвес дээрзин херечилеп турар. Берге-даа болза, республика быжыг рынок экономикалыг болгаш демократиянын принциптеринге үндезилеттинген күрүне болурунче бурунгаарлап бар чоруур.

Кызылдың 80 чылы — бо чылдын база бир онзагай демлээ-дир. Самагалдайын эртен чылын 230 чыл болганы ышкаш, ындыг төөгүлүг болушкун-дур. Төөгүлүг ол болушкуннар боттарынын аразында тудуш холбаалыг. Ол болушкуннар Тыванын күрүне төөгүзүндө алдарлыг арыннар болуп турар. Кызыл хоорай болза, ТАР-нын база найысылалы болуп турган. Тыва Республиканың күрүне суверенитетинин — бот-догуннаашкынын дугайында Декларацияны чогу-на Кызыл хоорайга чарлаан болгай, ол үеде сонгаар чаа күрүнениң үези санаттынын эгелээн.

Бистин найысылалчыс алдарлыг-даа, берге-даа салым-чолдуг. Тыванын хөй националдыг чонунуң салым-чолунга таварышкан бүгү бергелер

болгаш өөрүшкү, качыгдалдар болгаш чедиршиктер найысылалчыстың ол салым-чолунда, көрүнүкчүлүг, көстүп турар. Ынчаарга төрөөн хоорайчыс ол бүгү чылдарнын дургузунда республиканың экономиказынын штавы, эртем болгаш культураның төвү болуп турар.

Республика найысылалы Кызыл ам реформаларнын төвү болу берген. Хамык ужур хоойлдарны мында чогаалып, хүлээп ап-даа турарында эвес, республиканын күрүне мөңгү-чагыргазынын бүгү институттарынын мында мөңгү-чагыргазында да эвес. Чаартылгаларын баштайгы эге үе-чаданын бергелеринге кызылчылар өскелерин мурнай таварышкан. Олар бергелерден чалданмаан, рынок экономиказынын өөрединиң кожуунардан мурнай шингээлип эгелээнер. Чазактын эгелээшкени-биле республика найысылалынын эрге байдалынын дугайында Хоойлу бо чылын хүлээп алдынган. Хоорай, ооң чагыргазы болгаш хамаатылары реформаларны дүргедиринге боттарынын чаа эргелерин болгаш аргаларын болур-чогууру-биле ажыглап шыдаар дээрзинге чигинмейн турар бис.

Хоорайнын 80 чылы-биле холбаштыр силерге изиг байыры чедирип, угаан-сарылынар, күш-ажылынар болгаш тывыгың чоруунар-биле Тыва Республиканын найысылалын төлөтпүшкү-биле алдаржыларын силерге күзеп тур бис, кызылчылар! Бо байыр чедиршиктеринге республиканын бүгү чурттакчылары каттыжар дээрзинге бүзүрээр

мен. Бо дээрге бистин ниити байырларымыс-тыр.

Малчыннарнын чаңчыл болган байырлары — Наадым-биле холбаштыр Тыванын малчыннарына чүректин ханызындан изиг байыры чедирип тур мен! Республиканын аграр сектору Россиянын бүгү көдээ черлери ышкаш, берге кризиске таваржып турар. Ындыг-даа болза, малчыннарнын маандыгы күш-ажылынын ачызында экономиканын кол адаыры өскелерининден эвээш кудулаашкына таварышканын бөгүн демдегелейн барып болбас. Чогу-на мал ажылы реформаларга эне көскүлден адыр болган. Эт, дүк, сүт бүдүрер угланышкынын үш мун хире арат ажил-агыйлар республикада бар болуп турар. Оларнын иштинден хөй-хөй арат ажил-агыйлар сөөлү үеде хөй адырлыг быжыг ажил-агыйлар кылдыр сайыраан. Ол дээрге көдээниң келир үезинге бистин быжыг бүзүреливистин херечизи-дир. Байырлар-биле, эргим өннүктөр!

Республиканын Хүнү-биле, оон найысылалынын 80 чылы-биле мезн байыр чедиршиктерин — Тыванын хөй националдыг бүгү чонунга чедирген байыр-дыр! Мезн чедирген байырымны хүлээп ап көрүнер, хүндүлүг эргим хамаатылар! Силернин бажынынарга тайбың болгаш чаагай чөпшээржилге делгереп турзун! Силерге кан дег кадыкшылы болгаш улуг аас-кежини күзедим!

Тыва Республиканың Президентизи

Ш. ООРЖАК.

Шаңналдар, хүндүлүг аттар

Тыва Республиканың хүндүлүг аттарын тыпсыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың алдарлыг аттарын тыпсыр болза: «Тыва Республиканың улустун башкысы» Регина Рафаиловна Берзиге — республиканын башкылар билин бедалер институтуна орус дыл кафедрасынын доцентизи, эртем-педагогиктиг ажил-чорудулга онза ачы-хавыязы болгаш республикага кадрлар белектээринге хууда улуг салышкыны дээш.

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчысы» Кызыл-оол Хертекович Биче-оолга — «Кызыл тудуг» эргелелин дашчылар бригадари, республиканың улус ажил-агыйын хөгжүдеринге ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Николай Ооржаквич Дайыга — «Красноярскэнерго» АН-нин Кызыл ЧЭТ-тин котёл цехиниң начальниги, республиканын улус ажил-агыйын хөгжүдеринге ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Онуур-оол Донгаквич Пирингилеге — Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң чолаачызы, республиканын улус ажил-агыйын хөгжүдеринге ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Кий-оол Удумбарович Чамзынга — «Тываавтотранс» девискээр каттыжышканынын 2-ги АТБ-зиниң директору, республиканын улус ажил-агыйын хөгжүдеринге ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Уйук-оол Дүлүшевич Чамзырынга — Тыва Республиканын Чонун социал камгалал яамызынын Вуренде психоневрология интернат-башкынын кол эмчизи, республиканын чонунун социал хандырылганын болгаш камгалалынын талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

«Тыва Республиканың алдарлыг малчыны» Зоя Делбиновна Марзынга — Мөңгүн-Тайга кожуунун «Малчы» коллективтиг бүдүрүлгезиниң хойжузу, көдээ

ажыл-агый талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Марияна Салчаковна Озер-оолга — Бай-Тайга кожуунун «Бай-Тал» коллективтиг бүдүрүлгезиниң хойжузу, көдээ ажил-агый талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Владимир Иргитович Чоргаара — Мөңгүн-Тайга кожуунун «Мөңгүн-Бүрэн» совхозунун сарлыкчызы, көдээ ажил-агый талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

«Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйын алдарлыг ажилдакчысы» Валентина Абрамовна Долганинага — Кызыл кожуунун «Кызыл» куш фабриказынын куш ажаакчызы, көдээ ажил-агый талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Кичээл-оол Шойгарович Донгакка — Өвүр кожуунун «Ак-Велик» коллективтиг ажил-агыйын директору, көдээ ажил-агый талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Аркадий Чоолуевич Дойнурга — Тес-Хем кожуунун Чүргүй-оол Хомушук аттыг совхозунун хойжузу, көдээ ажил-агый талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Геннадий Денгей-олович Ооржакка — Сүт-Хөл кожуунун «Алдан-Маалдыр» совхозунун сарлыкчызы, көдээ ажил-агый талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Дорлаа Ховалыговна Саиданга — Бии-Хем кожуунун «Кызыл тараачын» коллективтиг бүдүрүлгезиниң бызаа ажаакчызы, көдээ ажил-агый талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

«Тыва Республиканың кадык камгалалынын алдарлыг ажилдакчысы» Чечек Бавуевна Ондарга — Кызыл хоорайнын № 3 поликлиниказынын участок эмчизи, республиканын чонунун кадык камгалалынын талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

Лидия Алексеевна Охотниковага — республиканын

кеш-венерология диспансериниң кол эмчизи, республиканын чонунун кадык камгалалынын талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

«Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчысы» Владимир Иванович Виденкинге — Кызыл хоорайнын № 3 школазынын директору, улус өөредилгезиниң талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Эмириа Хүдуровна Намзалга — Тес-Хем кожуунун Самагалдай ортумак школазынын башкызы, улус өөредилгезиниң талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК 1994 чылдың август 10. № 184, Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлүг бижин-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН
ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлүг бижин-биле шаңнаары болза:

Анна Кыргасовна Базыр-оол — Кызыл хоорайнын №3 уруулар поликлиниказынын эргелекчизи, улустун кадык камгалалынын органнарына хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

Анна Васильевна Волошенко — тускай хуузуна «Сардаана» бүдүрүлгезиниң хоюдуг-бетон беддининиң начальниги, республиканын улус ажил-агыйына хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

Досуа Байырович Донгак — Чөөн-Хемчик кожуунун «Тыва» совхозунун хойжузу, көдээ ажил-агый талазы-биле хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

Виктор Кууларович Машпа-оол — Чөөн-Хемчик кожуунун

нун төп эмнедигиниң чолаачызы, улустун кадык камгалалынын органнарына хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

Николай Дмитриевич Минеев — Бии-Хем кожуунун көдээ ажил-агый эргелелин кол агроному, көдээ ажил-агый талазы-биле хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

Иван Шыванович Монгуш — Сүт-Хөл кожуунун «Сүт-Хөл» совхозунун директору, көдээ ажил-агый талазы-биле хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

Өнөр-оол Тугар-Сурунович Монгуш — Каа-Хем кожуунун эштекилелериниң болгаш арат ажил-агыйларын «Сүт-Хөл» ассоциациянын хойжузу, көдээ ажил-агый талазы-биле хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

Алефтина Назыновна Ондар — Сүт-Хөл кожуунун «Ак-Даш» совхозунун саанчызы, көдээ ажил-агый талазы-биле хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

Аркадий Прокопьевич Поручник — «Сибтехмонтаж» трестин АН-ниң КМК-зынын начальниги, республиканын улус ажил-агыйын хөгжүдеринге хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

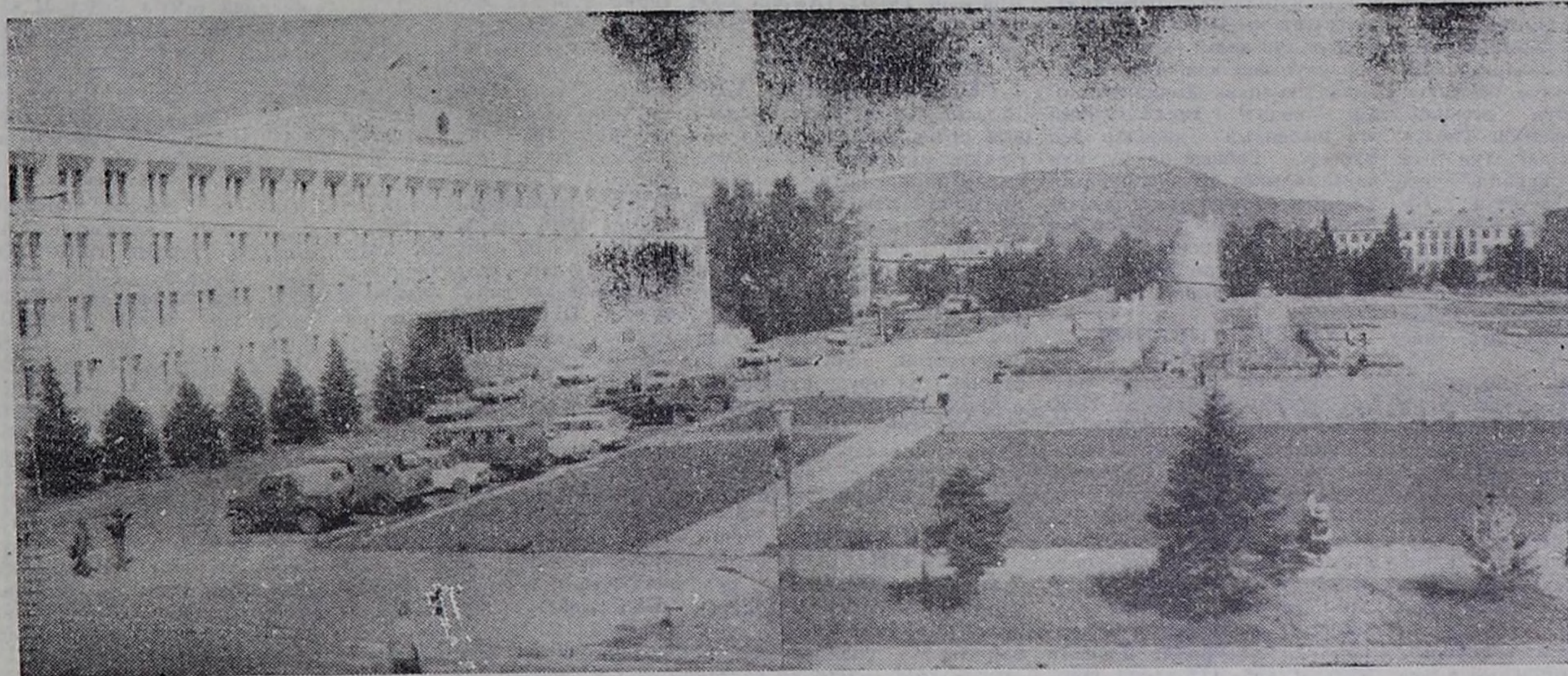
Виктор Андреевич Середкин — Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң чолаачызы, республиканын улус ажил-агыйын хөгжүдеринге хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

Владимир Васильевич Туревич — «Красноярскэнерго» АН-ниң Кызыл ЧЭТ-тин улуг машиннизи, республиканын улус ажил-агыйын хөгжүдеринге хөй чылдарда ак сеткилдиг кызымаккай ажилы дээш.

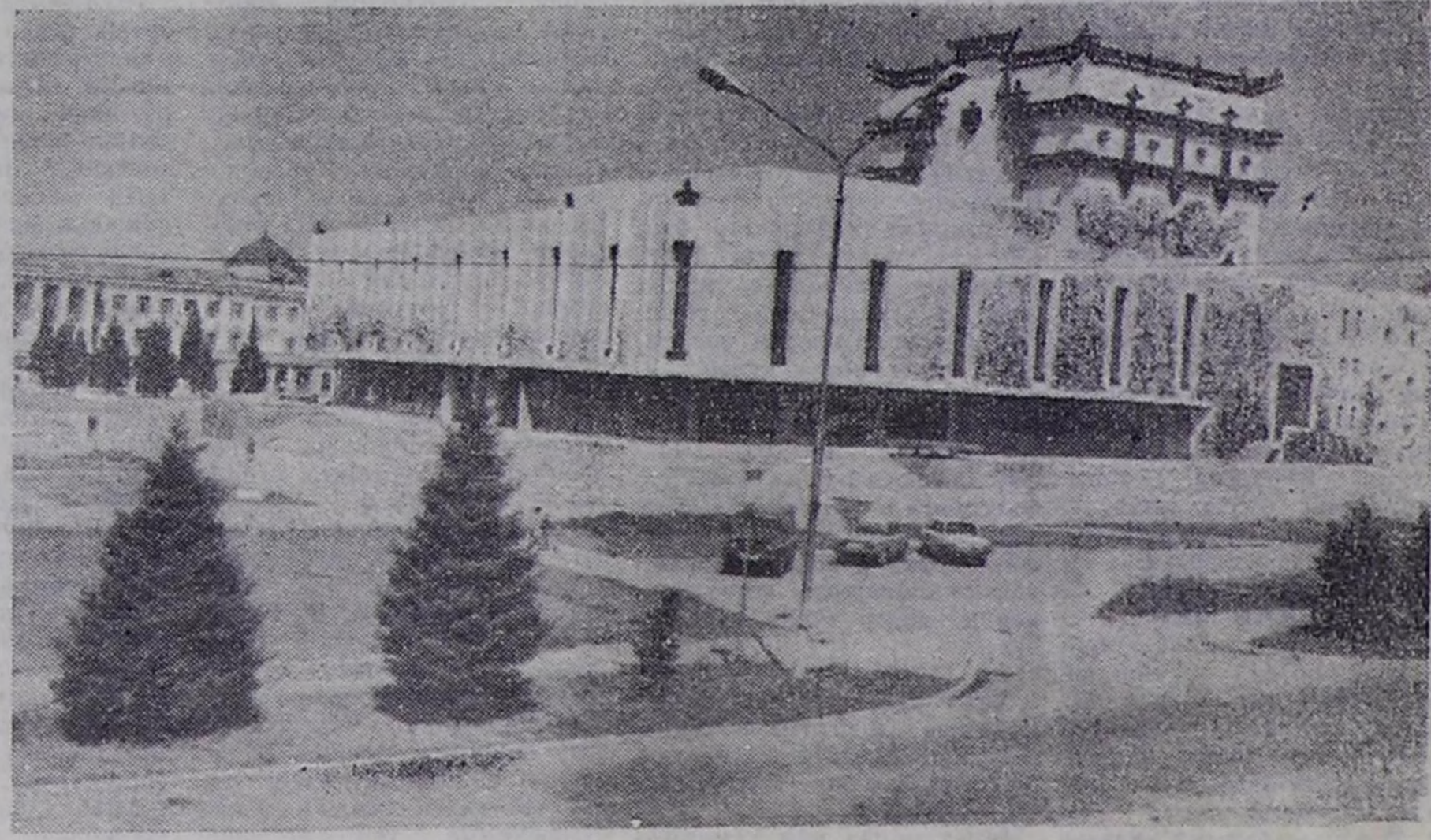
Ирина Трофимовна Фомина — «Тыва тус чер үлетпүр» девискээр-бүдүрүлгө каттыжышкынын чымчак мебель шыгыкчызы, республиканын улус ажил-агыйын хөгжүдеринге хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш.

Сарыг-оол Монгушевич Чаш-оол — Чаа-Хөл кожуунун «Ак-Туру» совхозунун хойжузу, көдээ ажил-агый талазы-биле хөй чылдарда үре-түннелдиг ажилы дээш.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК 1994 чылдың август 10. Кызыл хоорай.



Тываның найысылалы Кызыл хоорайнын Арат шөлү бөгүн.



Охемчик ОНДАРНЫН тырттырган чуру.



Кызыл-Эник КУДАЖЫ, Тыва Республикасынын улустун чогаалчызы.

БЕЛДИР

Хөлүн эрттир хуулгазын чоруктардан, Хөлүн эрттир хувискаачы чоруктардан... Бир-ле эртен айның, хүнүн чаазында...

АЯК ХЭЭЛИГ ТЫВА ЧУРТУМ

Азынның хиндинде амыр-шөлөөн чуртум Ада-өгө бурн чоң эзел чурттаан Улуг Саян, Таңды сымдан жулталган...

Зоя НАМЗЫРАЯ.

«НААДЫМ-94»-КЕ ОДУРУГЛАР

Кожагарда сыршыаган кадарчыга Кожалык, холалжы оозу шаан бар бе? Кадарчы кыс ээ көрүп, хулаңи аңса...

Ужа салып хүндүлөөрге, келген аалчым: «Ужур чок-ла чагдыг-дыр» — дээш, дегбейн баардым...

Хамчык зарыг келген-дир дээш сымырттырга Хамчык салымын ырадып кааган — билдир силер...

МЕРГЕН ДОМАКТАР ДИЗИИ

Дешилегден төлөпчү илерээр, Хөстинчү чаражы хазинде, Демир-үжүктөн төөгү... Демелген чогаал Чымштыг киничин алыжы...

Хөстөк ПИРИН.ООЛ.

20167 чыл чүве, Өвүрүнү Хандагайтыже ында бир-ле дарганын «дешиилге» хө...

Хөстөк ПИРИН.ООЛ. Хөстинчү чаражы хазинде, Демир-үжүктөн төөгү... Демелген чогаал Чымштыг киничин алыжы...

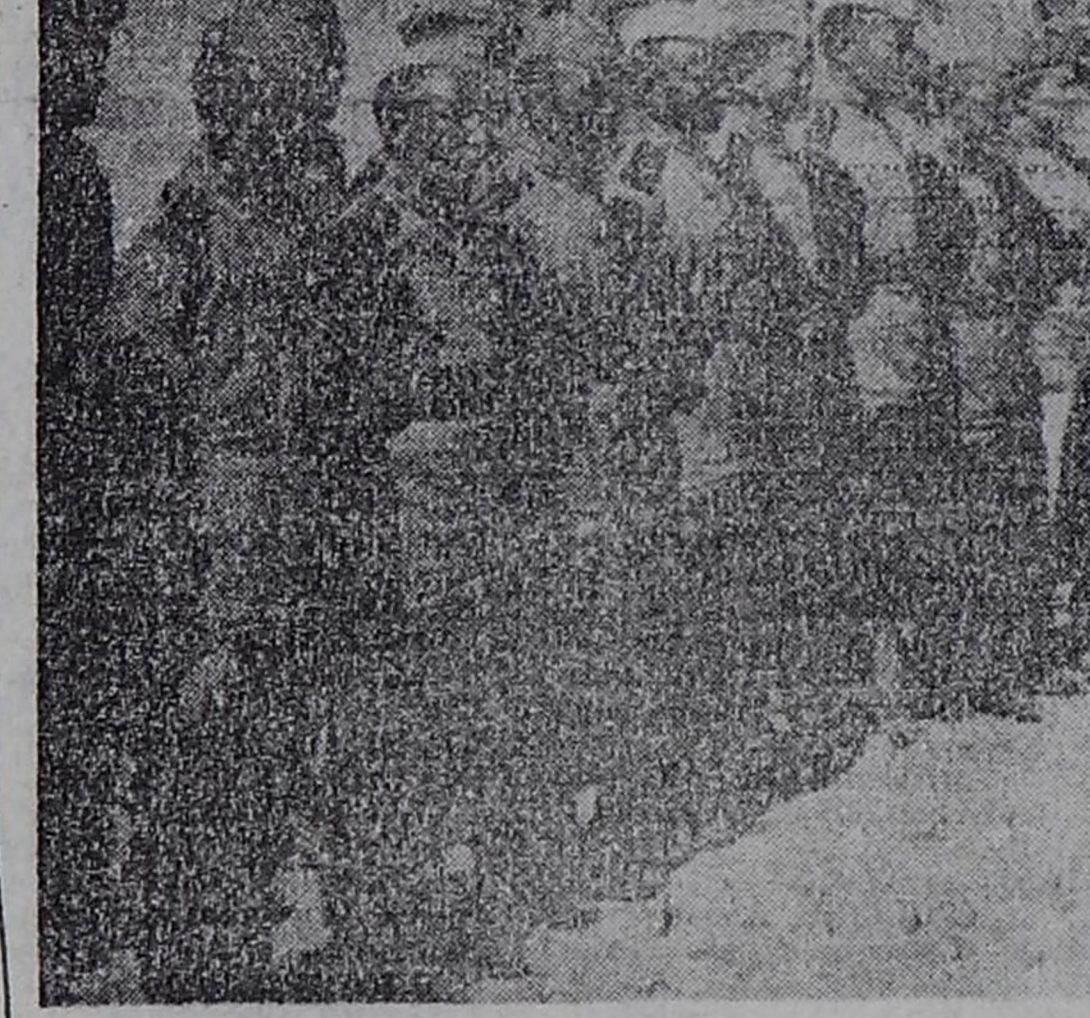
Бо кыска сактышыкыга Кызылдың төл кудумчузунун дугайын чугаалаккан мен. Бо кудумчу шынап-ла онза төөгүлүг. Ол төөгү ында тудуглар-биле тудуш холбаалыг деп болур...

Кудумчузун ында белдир-леккен черинге 1944 чылга чедир МАР-ның элчин чери турган. Ийи чуртун аразына харылзаларын чугула айтыр-гылары анаа шитирлеттин турган.

Хөл-шыдыраа оюну делегейде эн-не делгерен-гей болгаш бурунгу оюнның бирээзи. Ол Индия чуртуга төрттүткөш, бүгү чурттаже тарай берген.

Чогум хөл-шыдырааны Тывага шаг-шандан бээр ойнап келгенин археологтар, этнографтар боттарынын ажылдарында делгелден турар.

Зоя НАМЗЫРАЯ.



Амыдыралдан чугаалар

«КЫВАР-СУГ» ИШКЕНИМ

Улуг акчысы Көргү-ле хө-рөп орав чүве. Амыг Алдан-Маадир суурунун артында Ка-ра-Талдар каанында кыштар-га биз дээр.

ЧАЦЫКТАН ЧАЙЛАНЫМ

1967 чыл чүве, Өвүрүнү Хандагайтыже ында бир-ле дарганын «дешиилге» хө-вирлиг чалаанынын өзүгара-ныар көшкөн бис.

КОЛ КУДУМЧУВУС

САКТЫШКЫН

Бир эвес Тыванын сезен харды найысыланын кол кудумчузунун дугайын чугаалаар болза, оон-лаа хөйну бижип болур. Чогу-м-на оон ужурундан кудумчузун ады ам-даа ол хөвээр, төөгү бооп артыкны таварыла эвес-тир деп бодалар мен.

Бөгүн — Күш-культуржунун хүнү

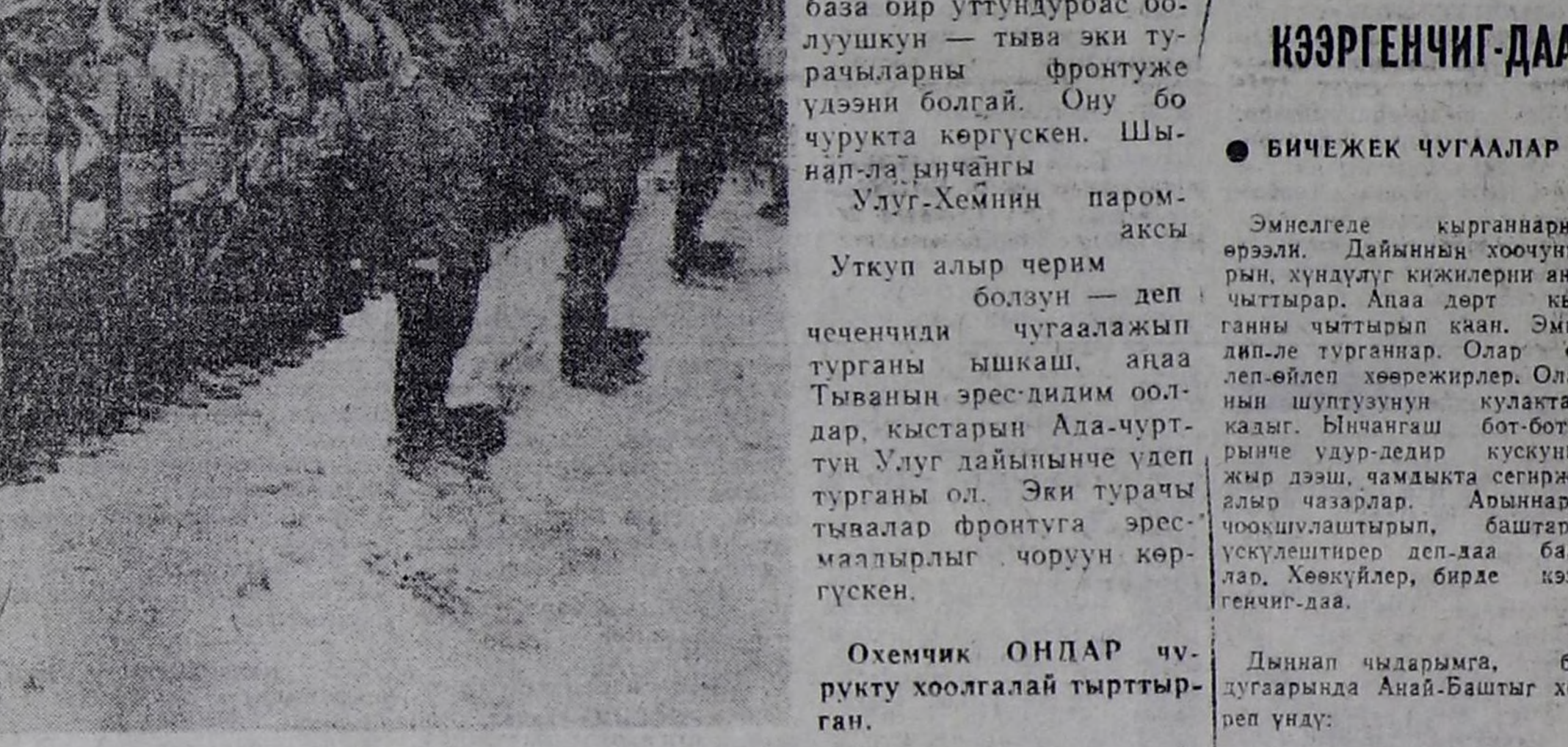
ЧЕМПИОННУҢ КӨРҮЖҮ

1949 чылда школа доос-каным соонда Абаканга башкы институтка өөренип турган. Хөл-шыдыраа оюну тускай теориялыг, олу ханызы-биле шигээлиң алган кижини маргылаага эки түнделдеп болур деп берген мен.

Шыдыраа

Улуг суралгыт тыва шыдыраачы В. Сат-биле ужура-ныккан мен. Саттың муру-нунда чемпионат чораянын билдир болгаш баштайгы коштерде сүрөзөл, таварыла болуп чактыгыр кыл-бас дээш болмачалыг ойна-наа мен.

Монгуш ТОПЧА. Кызылдың хоотун чуртта-чызы.



Амыдыралдан чугаалар

«КЫВАР-СУГ» ИШКЕНИМ

Улуг акчысы Көргү-ле хө-рөп орав чүве. Амыг Алдан-Маадир суурунун артында Ка-ра-Талдар каанында кыштар-га биз дээр.

ЧАЦЫКТАН ЧАЙЛАНЫМ

1967 чыл чүве, Өвүрүнү Хандагайтыже ында бир-ле дарганын «дешиилге» хө-вирлиг чалаанынын өзүгара-ныар көшкөн бис.

Олар ОХЕМЧИК. Чудум Чап.

